

Grzegorz Rzeźnik

Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy dla Chłopców w Krakowie

ORCID: 0000-0001-6529-8694

Joanna Ignatowicz-Nikiel

Młodzieżowy Ośrodek Wychowawczy dla Chłopców w Krakowie

ORCID: 0000-0003-2762-254X

System ekonomii punktowej w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie – implikacje pedagogiczne i przykłady dobrej praktyki

W niniejszym artykule został przedstawiony system wychowawczy, który jest stosowany w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie. Jest to istotne, ponieważ zarówno w literaturze polskiej, jak i zagranicznej nie ma bieżących implikacji na temat pracy z młodzieżą niedostosowaną społecznie, opartej na systemie ekonomii punktowej. Niniejszy artykuł powinien stać się zatem okazją do dyskusji nie tylko dla praktyków zatrudnionych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, ale również do dyskusji akademickich i dalszych badań empirycznych.

Słowa kluczowe: pedagogika resocjalizacyjna, adolescenci, młodzieżowy ośrodek wychowawczy, niedostosowanie społeczne, system ekonomii punktowej, zaburzenia zachowania

The scoring system In the Youth Fostering Center for Boys In Cracow – pedagogical implications and examples of good practise

The article presents the scoring system which is applied in the Youth Fostering Center for Boys In Cracow. The issue is crucial as neither Polish nor foreign literature has any implications as for as work with youth with social maladjustment is concerned. Thus, the article should be beginning for discussion for the workers of youth centres as well as for further empirical researches.

Keywords: pedagogy of resocialization, adolescents, fostering center, social maladjustment, scoring system, behavioral disorders

Wstęp

Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży należy uznać z całą pewnością za jeden z podstawowych problemów wychowania (Paszkievicz, 2012, s. 7). Dynamika tego procesu, jak również stopień nasilenia się zachowań niepożądanych powodują, że z każdym rokiem wzrasta liczba nieletnich diagnozowanych w kierunku niedostosowania lub zagrożenia niedostosowaniem. Sytuacja ta zaczyna dotyczyć dzieci i młodzieży coraz młodszych. Świadczy o tym choćby potrzeba tworzenia ośrodków dla dzieci uczących się już na drugim etapie edukacyjnym, sygnalizowana przez środowisko praktyków. W związku z tym osoby niedostosowane społecznie (dzieci i młodzież) powinny stać się obiektem szczególnego zainteresowania i troski ze strony instytucji zajmujących się opieką i wychowaniem, ponieważ: (1) niedostosowana młodzież wyrośnie kiedyś na niedostosowanych ludzi dorosłych, (2) zachowania niepożądane wraz z wiekiem mogą się poszerzać i nasilać, jeśli stosunkowo wcześnie nie podejmie się odpowiednich środków profilaktycznych czy naprawczych (tamże, s. 8).

Niniejszy artykuł ma na celu wybiórcze przedstawienie systemu wychowawczego obowiązującego w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie. Na podstawie własnych kilkuletnich już doświadczeń autorzy opisują poszczególne elementy programu resocjalizacyjnego, skierowanego do chłopców niedostosowanych społecznie oraz ich „współistnienie” w środowisku ośrodkowym. W opinii autorów istnieje potrzeba opisania i usystematyzowania zabiegów resocjalizacyjnych opartych na systemie ekonomii punktowej, ponieważ dotychczas nie poddano ich merytorycznej dyskusji w wymiarze ogólnopolskim, a system ten obowiązuje w części placówek dla nieletnich w Polsce. Mamy nadzieję, że przedstawiony sposób realizacji systemu punktowego w wybranej placówce stanie się wstępem do dyskusji nie tylko dla praktyków pracujących w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, ale również dyskusji akademickiej i dalszych badań empirycznych.

Niedostosowanie społeczne w ujęciu interdyscyplinarnym

Niedostosowanie społeczne jest problemem dość złożonym, przez co stało się przedmiotem badań w różnych dyscyplinach naukowych. Obecnie jest w krę-

gu zainteresowania psychologów, socjologów, pedagogów, ale i przedstawicieli nauk z pogranicza jak m.in. prawników (Strykowska, 2005, s. 13). Podłożem teoretycznym niniejszych rozważań są założenia pedagogiki resocjalizacyjnej, która interesuje się oprócz diagnozy i klasyfikacji zaburzeń przede wszystkim metodami i technikami oddziaływania resocjalizacyjnego na młodzież zagrożoną lub już niedostosowaną (Paszkiwicz, 2012, s. 19). Nie można jednak pominąć współdziałania wielu teorii, reprezentujących różne nurty i dyscypliny naukowe, na których wspiera się działalność praktyczna pedagogiki resocjalizacyjnej (Konopczyński, 2006, s. 30). Bronisław Urban wyróżnia sześć zespołów teoretycznych, które wyjaśniają zaburzenia w zachowaniu. Autorzy skupiają się jednak na jednym konstrukcie, w ich opinii wiodącym w systemie ekonomii punktowej, mianowicie: podejściu behawioralnym (Urban i Stanik, 2008, s. 143).

Koncepcje behawioralne, zwane również teoriami objawowymi, wywodzą się z teorii uczenia się, a szczególnie z jej współczesnych odmian dotyczących zachowania oraz społecznego uczenia się. W myśl teorii behawioralnych zachowania ludzkie oraz relacje interpersonalne i społeczne oparte są na uczeniu się form zachowań i reakcji w toku swojego rozwoju osobowego i społecznego. Występujące tu „uczenie się” podlega procesom wzmocnień, co prowadzi do sytuacji, w której dane zachowanie, reakcja czy relacja jest tym trwalsza i wchodzi do repertuaru zachowań stałych lub nawyków, im częściej jest nagradzana w sensie psychologicznym. Według behawiorystów każde zachowanie (prócz zachowań odruchowych) jest zachowaniem w procesie uczenia się, na które miały wpływ zróżnicowane bodźce zarówno pozytywne, jak i negatywne. Co istotne z praktycznego punktu widzenia, każde zachowanie, które powstało w wyniku wadliwej socjalizacji, podlega zmianie poprzez „wytrenowanie” nowych, uznanych społecznie zachowań, reakcji i relacji (Konopczyński, 2008, s. 30–31). Behawiorysty są dość ostrożni w stawianiu diagnozy dotyczącej zaburzenia, jednak określają, że może do niego dojść w toku trzech typów uczenia się, mianowicie: klasycznego warunkowania (warunkowanie reakcji Pawłowa), warunkowania operacyjnego, instrumentalnego (Skinnera) oraz naśladownictwa, czyli innymi słowy uczenia się przez obserwację. Reasumując, należy stwierdzić, że behawiorizm jest obojętny na motywy, dążenia, potrzeby, cechy i mechanizmy obronne, a najistotniejsze jest tutaj uczenie się danego zachowania poprzez interakcje ze środowiskiem (Urban i Stanik, 2008, s. 149–150). Przedstawiona powyżej grupa teorii odnosi się ściśle do systemu ekonomii punktowej, której podłożem jest budowanie poprawnych relacji interpersonalnych przez „sytuacje uczące”. Założenia te zostaną precyzyjnie omówione w dalszej części niniejszego opracowania.

W tym miejscu autorzy artykułu chcą zaznaczyć, że praca w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie opiera się również o pod-

stawy teorii organicznych, psychodynamicznych. Odnosząc się do teorii organicznych, należy wspomnieć o grupie dzieci i młodzieży z uszkodzeniami OUN, ponieważ informacja o uszkodzeniach OUN wychowanków w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych jest bardzo istotna z punktu widzenia diagnozy i dalszego postępowania resocjalizacyjnego. Informacje te znajdują się lub powinny znajdować się w opiniach z Zespołów Opiniodawczych Sądowych Specjalistów (dawniej Rodzinny Ośrodek Diagnostyczno-Konsultacyjny). Podobnie rzecz ma się z grupą teorii psychodynamicznych, które są podstawą pracy terapeutycznej podczas terapii indywidualnej. Psychoterapia indywidualna i terapia grupowa są niejednokrotnie punktem wyjścia do dalszej pracy resocjalizacyjno-wychowawczej, poprzez poddanie refleksji sytuacji i problemów, które sięgają wczesnych lat dziecięcych i są bardzo często powodem nie tylko niedostosowania społecznego, ale i niepoprawnych relacji rodzinnych czy reaktywności emocjonalnej.

W opinii autorów w wychowaniu i resocjalizacji nieletnich nie można opierać się na jednej teorii czy podejściu. Za właściwe należy uznać podejście zakładające bazowanie i czerpanie z poszczególnych konstruktów teoretycznych w miarę potrzeb i wymogów, które przynosi ze sobą każdy niedostosowany młody człowiek, co oczywiście stanowi nie lada wyzwanie dla kadry dydaktycznej i psychologiczno-pedagogicznej.

Niedostosowanie społeczne w ujęciu pedagogiki resocjalizacyjnej

Funkcjonowanie młodzieżowych ośrodków wychowawczych opiera się głównie na założeniach pedagogiki resocjalizacyjnej, jak również regulacjach prawnych dotyczących postępowania w sprawach nieletnich. Na początku należy jednak wyjść od założeń pedagogiki resocjalizacyjnej, która jest nauką zarówno teoretyczną, jak i praktyczną. Za Lesławem Pytką stwierdza się, że

[...] zajmuje się ona wychowaniem osób z zaburzeniami w procesie socjalizacji, tj. tą kategorią osób, która z rozmaitych powodów wykazuje objawy nieprzystosowania i wykołajenia społecznego, paraprzestępczości i przestępczości. A więc interesuje się osobami, wobec których zarówno proces socjalizacji, jak i wychowania nie powiódł się. [...] Jednym słowem – jednostka wadliwie zsocjalizowana lub wychowana przejawia wiele zachowań uznawanych za niewłaściwe, niepożądane lub wręcz szkodliwe w sensie społecznym lub indywidualnym (2001, s. 10).

W literaturze przedmiotu można spotkać wiele określeń nieprzystosowanych zachowań młodzieży. Najczęściej jednak pojawiającymi się terminami są:

zaburzenie i niedostosowanie społeczne. Pierwsze z nich traktowane jest jako łagodniejszy symptom wynikający z czynników endogennych i egzogennych, szczególnie zmian zachodzących pod wpływem środowiska. Tak rozumiane zaburzenie jest utożsamiane z przyczyną niedostosowania. Niedostosowanie natomiast ujmowane jest jako symptomy już zaawansowane, które dają skutki psychologiczne i społeczne (Konopnicki, 1971, s. 24–27). W niniejszym artykule autorzy odniosą się do pojęcia *niedostosowania społecznego*, ponieważ w swojej pracy mają do czynienia z młodzieżą już wykolejoną lub przestępczą. W opinii autorów nie można traktować pojęcia *niedostosowania społecznego* w myśl jednego konstruktów czy teorii, a należy uznać za właściwe podejście zróżnicowane, które odnosi się do definicji operacyjnych, symptomatycznych i utylitarnych. W związku z tym niedostosowanie społeczne jest traktowane jako „[...] zachowania, które pozostają w sprzeczności z powszechnie uznanymi normami, wartościami czy oczekiwaniami społecznymi, przy czym są indywidualnie i społecznie szkodliwe, stąd przypisuje się im negatywne oceny społeczne, obwarowuje zakazami i sankcjami” (Wysocka, 2008, s. 24). Odnosząc się do kryteriów diagnostycznych niedostosowania społecznego, autorzy uznali, że należy wziąć pod uwagę stan jednostki (kryteria wewnętrzne, osobowe), jak również ich charakter czynnościowy, czyli zachowania młodzieży wobec grupy społecznej (kryteria zewnętrzne, społeczne) (tamże).

Aby pedagodzy resocjalizacyjni mogli stosować pewne techniki i metody oddziaływań, ważne jest określenie, w jakim zakresie jednostka przejawia najwyższy stan niedostosowania. Za Czesławem Czapówem można stwierdzić, że niedostosowaniem społecznym (wykolejeniem) jest krańcowe nasilenie pewnego stanu osobowego, które występuje w pewnym zakresie. Niedostosowanie może ewaluować poprzez zmieniający się charakter i stopień szkodliwości społecznej i osobistej popełnianego czynu, przez co jest zjawiskiem lub stanem osobowym o charakterze dynamicznym i zazwyczaj progresywnym (Czapów, 1978, s. 98). W literaturze przedmiotu wyróżnia się trzy kryteria opisujące rozwój syndromu niedostosowania społecznego, mianowicie:

1. negatywne reakcje na niewłaściwe oddziaływania otoczenia związane z niezaspokajaniem potrzeb rozwojowych jednostki (zachowania reaktywne);
2. utrwalanie się negatywnych reakcji wobec otoczenia społecznego na niezaspokojenie potrzeb rozwojowych jednostki (zaburzenia);
3. autonomizacja, identyfikacja i ukształtowanie się negatywnej – antagonistyczno-destrukcyjnej tożsamości (niedostosowanie) (za: Wysocka, 2008, s. 28).

To właśnie młodzież z trzeciego etapu niedostosowania społecznego jest kierowana do młodzieżowych ośrodków wychowawczych. W opinii autorów w fazie pierwszej i drugiej można mówić o młodzieży, której stopień demoralizacji jest jeszcze niski lub umiarkowany i jako zagrożeni niedostosowaniem społecznym kierowani są do młodzieżowych ośrodków socjoterapeutycznych. Należy również wspomnieć o przypadkach nieletnich, którzy nie zostali zdiagnozowani w którejkolwiek z faz niedostosowania i pozostają w dalszym ciągu bez pomocy i wsparcia, a ich proces niedostosowania nasila się.

Jak zostało wcześniej wspomniane, istotne jest, aby określić, w jakiej fazie niedostosowania znajduje się młody człowiek, ale również w jakim zakresie niedostosowanie to się przejawia. W związku z tym należy odnieść się do kryteriów cech i zachowania, które wskazują na niedostosowanie społeczne. Ewa Wysocka wyróżnia siedem grup cech, którym towarzyszą następujące wskaźniki:

1. osobowość – psychopatologia – brak wrażliwości na krzywdę innych, brak uczuć opiekuńczych, przywiązania, przyjaźni, wdzięczności, brak zdolności do odczuwania żalu za popełnione czyny oraz brak poczucia winy, utrwalony negatywny stosunek do obowiązków i zadań, skłonność do notorycznych kłamstw, zachowania autoagresywne, lękliwość;
2. funkcjonowanie w sytuacji szkolnej – niepowodzenia szkolne, negatywizm szkolny, nieprzestrzeganie regulaminów i zarządzeń szkolnych, wagarowanie, konflikty z nauczycielami;
3. funkcjonowanie w rodzinie – ucieczki z domu, konflikty z rodzicami, przebywanie poza domem w sposób niekontrolowany;
4. funkcjonowanie w grupie rówieśniczej – konflikty z rówieśnikami, uczestnictwo w gangach, bandach, uczestnictwo w bójkach;
5. zachowanie patologiczne – włóczęgostwo, picie alkoholu, narkotyzowanie się, prostytutka, próby samobójcze, niekonwencjonalne zachowania seksualne;
6. relacje z innymi ludźmi – bunt przeciw autorytetom, przemoc wobec innych, agresja werbalna, agresja niewerbalna;
7. zachowania naruszające normy społeczno-prawne – przywłaszczanie mienia, kradzieże, ujawniona przestępczość, niszczenie mienia – wandalizm (2008, s. 26).

W opinii autorów niniejszego opracowania do grupy cech, które dotyczą funkcjonowania w sytuacji szkolnej, należy dołączyć *funkcjonowanie młodego człowieka w roli ucznia*. Z praktyki pedagogicznej można wymienić liczne zaburzenia dotyczące funkcji poznawczych i psychomotorycznych, które ze względu na brak wcześniejszej diagnozy i/lub niepodjęcie terapii pedagogicznej z biegiem lat nasilały się i pogłębiały. W tym miejscu należy wspomnieć tylko niektóre

z nich m.in.: poziom rozwoju intelektualnego poniżej przeciętnej, nieharmonijny rozwój poszczególnych funkcji poznawczych, znacznie obniżony poziom wiadomości szkolnych (poziom wiadomości sięga najczęściej IV klasy szkoły podstawowej, fragmentaryczna wiedza z zakresu geografii, biologii, historii, matematyki), znacznie obniżone tempo czytania oraz jego technika (najczęściej mieszana), wolne tempo samodzielnej pracy z tekstem, niski poziom formułowania wypowiedzi ustnych, niski poziom percepcji wzrokowo-przestrzennej, deficyty rozwojowe w sferze wzrokowo-motorycznej, niski poziom rozumienia przyczynowo-skutkowego, przewidywania, planowania zdarzeń, dysleksja rozwojowa.

Wspomniane problemy, które przeszkadzają w spełnianiu obowiązków ucznia, wynikają również bardzo często z nierealizowania obowiązku szkolnego przez uczniów niedostosowanych społecznie. Uczniowie szkół specjalnych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych mają przeważnie od jednego roku do czterech lat opóźnienia szkolnego. Aby głębiej wyobrazić sobie ten problem oraz jego nasilenie, należy przywołać przykłady chłopców, którzy w chwili przybycia do ośrodka są w ósmej klasie szkoły podstawowej, a za kilka miesięcy kończą osiemnasty rok życia. Sytuacja ta powoduje, że zarówno proces resocjalizacyjny, jak i dydaktyczny odbywa się jedynie fragmentarycznie i nie daje oczekiwanych rezultatów ze względu na krótki czas trwania. Warto zatem zaapelować do nauczycieli i pedagogów szkół masowych – nawet i szkół podstawowych, aby znacznie wcześniej starali się diagnozować uczniów ze specjalnymi potrzebami edukacyjnymi, w tym uczniów z zaburzeniami zachowania.

Postępowanie z nieletnimi w świetle polskich przepisów prawa i standardów

Jak wcześniej wspomniano, praca w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych prócz działań resocjalizacyjnych i wychowawczych regulowana jest w głównej mierze przez przepisy prawa, a w szczególności Ustawę o postępowaniu w sprawach nieletnich oraz podlegające im rozporządzenia. W myśl przedstawionego aktu prawnego do ośrodka wychowawczego kierowane są osoby, które nie ukończyły lat 18. W ustawie tej zaburzenie zachowania czy też niedostosowanie społeczne jest określane jako demoralizacja, jednak nie ma tu *stricto* określonej definicji tego pojęcia. Można jedynie doszukać się opisu idiograficznego, który za zdemoralizowanego nieletniego uważa osobę, która

[...] w szczególności narusza zasady współżycia społecznego, popełnia czyny zabronione, systematycznie uchyla się od obowiązku szkolnego lub kształcenia

zawodowego, używa alkoholu lub innych środków w celu wprowadzenia się w stan odurzenia, uprawia nierząd, włóczęgostwo lub bierze udział w grupach przestępczych (Ustawa z dnia 26 października 1982 o postępowaniu w sprawach nieletnich, art. 4 § 1).

Jak podaje ustawodawca, aby nieletni został skierowany do młodzieżowego ośrodka wychowawczego, muszą zostać wyczerpane wcześniejsze zabiegi zapobiegające demoralizacji jak przykładowo: upomnienia, nadzór kuratora czy skierowanie do ośrodka kuratorskiego. Przy kierowaniu nieletniego do ośrodka wychowawczego sąd kieruje się przede wszystkim jego dobrem, a w szczególności bierze pod uwagę osobowość nieletniego oraz jego wiek, stan zdrowia, stopień rozwoju psychicznego i fizycznego, cechy charakteru, a także zachowanie się oraz przyczyny i stopień demoralizacji, charakter środowiska oraz warunki wychowania nieletniego (art. 3 § 1, 2). Młodzieżowe ośrodki wychowawcze są prowadzone dla dzieci i młodzieży niedostosowanych społecznie wymagających stosowania specjalnej organizacji nauki, metod pracy, wychowania i resocjalizacji. Do zadań młodzieżowego ośrodka wychowawczego należy eliminowanie przyczyn i przejawów niedostosowania społecznego oraz przygotowanie wychowanków do życia zgodnego z obowiązującymi normami społecznymi i prawnymi (Rozporządzenie MEN z dnia 12 maja 2011, § 11, 12).

Metody i środki resocjalizacyjne w ostatnim czasie zaczęły ewaluować wraz z pojawieniem się nowych standardów dotyczących wychowania i resocjalizacji adolescentów. W otwartym liście do Minister Edukacji Narodowej z marca 2015 roku można przeczytać, że Rzecznik Praw Dziecka zwraca uwagę, iż należy zmodyfikować system oddziaływań resocjalizacyjnych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych, ponieważ opiera się on na założeniach i koncepcjach z połowy XX wieku i w związku z tym nie odpowiada współczesnym realiom i wymaganiom społecznym. We wspomnianym liście Rzecznik Praw Dziecka proponuje nowe standardy, które kładą nacisk na uspołecznienie wychowanków w środowisku otwartym oraz budowanie w nich „tożsamości młodego człowieka”, a nie „tożsamości wychowanka”. Rzecznik Praw Dziecka wymienia następujące zasady pracy wychowawczej:

1. zasada poszanowania godności wychowanka – działania ukierunkowane na respektowanie najwyższej, niezbywalnej, bezwzględnej wartości przypisanej każdemu człowiekowi z tej racji, że jest człowiekiem;
2. zasada respektowania praw wychowanka – działania ukierunkowane na poszanowanie *Konwencji o prawach dziecka*, a także uniwersalnych praw człowieka;
3. zasada prywatności wychowanka;

4. zasada przyjaznej komunikacji z wychowankiem – działania, w których wychowankowie, wychowawcy i inny personel pozostają w stałej relacji przekazywania informacji, uzgadniania rozwiązań, jawności sądów i decyzji;
5. zasada wspierania kreatywnej aktywności wychowanka – działania skierowane na realizację modelu wychowania opartego na wspieraniu i kreowaniu aktywności wychowanka, na mobilizowaniu go do działania, na rozwijaniu zainteresowań, hobby, wspieraniu działalności sportowej, artystycznej, także poprzez wprowadzanie innowacji pedagogicznych;
6. zasada odpowiedzialności wychowanka za swoje postępowanie – działania budujące dyspozycje osobowościowe wychowanka do ponoszenia konsekwencji za swoje czyny i odpowiedzialności wobec kogoś, czegoś lub za coś;
7. zasada kooperacji i współpracy opartej na rozumieniu potrzeb rozwojowych wychowanka;
8. zasada współodpowiedzialności wszystkich pracowników ośrodka za rozwój potencjałów wychowanka;
9. zasada kreatywności działań wychowawczych i edukacyjnych – usprawnianie warunków i organizacji ośrodka w celu wspierania rozwoju potencjałów wychowanka poprzez podejmowanie działań ukierunkowanych na rozwój infrastruktury ośrodka na pozyskiwanie środków finansowych na ulepszanie rozwiązań organizacyjnych i administracyjnych;
10. zasada jawności działań wychowawczych, edukacyjnych i specjalistycznych;
11. zasada otwartości na środowisko pozainstytucjonalne – współpraca ośrodka z instytucjami środowiska lokalnego, otwartość na wolontariat i profesjonalne wsparcie socjalne, współpraca z organizacjami pozarządowymi, z liderami lokalnymi i innymi, z różnymi instytucjami: religijnymi, biznesowymi, naukowymi itd.

W opinii autorów niniejszego tekstu dziesięć z przedstawionych zasad jest realizowanych i na bieżąco ewaluowanych w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. Należy jednak docenić, iż Rzecznik Praw Dziecka zwraca uwagę na aktywność wychowanków poza ośrodkiem. Działania te bowiem wpływają lub wpływać mogą na wyższy stopień uspołecznienia wychowanków w środowisku pozainstytucjonalnym oraz ich szybsze przystosowanie w środowisku macierzystym. W tym miejscu należy przytoczyć przykład wolontariatu, który kilka lat temu był prowadzony w ośrodku krakowskim. Mianowicie około dziesięciu chłopców posiadających odpowiednią ilość punktów z zachowania i nauki uczęszczało

raz w tygodniu do schroniska, aby tam opiekować się porzuconymi zwierzętami. Po kilku latach udanej współpracy ze schroniskiem krakowskim pracownicy ośrodka poszli o krok dalej i zorganizowali wolontariat na zajęciach z hipoterapii. Grupa około dziesięciu chłopców pomagała w cotygodniowych zajęciach z hipoterapii dla dzieci z niepełnosprawnością intelektualną i psychoruchową. Z zebranych danych jakościowych wynikało, że stopień empatyczności oraz poczucia okazywania komuś opieki i wsparcia (np. nowo przybyłym uczniom) był wyższy u chłopców, którzy cyklicznie brali udział w zajęciach. Wychowankowie ci byli bardziej skłonni do rzetelnego wypełniania dyżurów oraz pomocy koleżeńskiej w nauce (wolontariat był prowadzony w MOW w 2016 roku).

W stronę współczesnych oddziaływań resocjalizacyjnych nieletnich

Współcześnie organizacja i standardy resocjalizacyjno-wychowawcze są regulowane przez ściśle określone wytyczne. Sięgając jednak początków opieki nad jednostkami wykolejonymi, należy pochylić się nad ośrodkami, które zapoczątkowały obecne ośrodki wychowawcze. Ze źródeł historycznych dowiemy się, że pierwszą placówką przeznaczoną dla dzieci i młodzieży przestępczej był dom pracy (*workhouse*), który powstał w Anglii w 1553 roku z inicjatywy króla Edwarda VI. Niestety, należy przyznać, że praca w nim cechowała się niezwykłą brutalnością, ponieważ podłożem działań wychowawczych była przymusowa praca nieletnich i kary cielesne. W tym czasie zaczęły rozwijać się podobne zakłady poprawcze w Holandii, do których kierowano młodocianych przestępców, włóczęgów i żebraków. Zakłady te opierały się na przymusowej pracy, za którą młodociani i dorośli już więźniowie otrzymywali wynagrodzenia finansowe. Ważnym elementem w przedstawionych placówkach było umoralnianie sprawców poprzez oddziaływania pastora oraz naukę pisania i czytania głównie dla młodocianych. W 1603 roku zauważono, że nie należy jednak umieszczać nieletnich wraz z dorosłymi osadzonymi, ponieważ w żaden sposób nie wpływa to pozytywnie na ich postępy w resocjalizacji. Myśl ta dała początek wybudowaniu oddzielnych pawilonów dla chłopców młodszych, którzy w nocy byli oddzielani od osób dorosłych, a w dzień razem z nimi pracowali, jednak w zupełnej ciszy. Za przykładem zakładu amsterdamskiego w 1629 roku otworzono w Gdańsku pierwszy dom poprawczy, który tak jak ten w Holandii był oparty na systemie celkowym (Urban i Stanik, 2008, s. 33–34).

Na zmianę w postępowaniu z nieletnimi przyszło czekać aż do połowy XIX wieku, wówczas na dwóch sesjach Międzynarodowego Kongresu Penitencjarne-go postanowiono odejść od systemu celkowego, a przejść na zupełnie nowy i od-

mienny – system progresywny. Stwierdzono wtedy, że w resocjalizacji nieletnich, jak i dorosłych osadzonych powinno dążyć się do ich większego uspołeczniania oraz co istotne – przed umieszczeniem w zakładzie poprawczym czy więzieniu należałoby ich klasyfikować i segregować. W myśl systemu progresywnego w czasie odbywania kary dąży się do coraz to łagodniejszego reżimu w zależności od stopnia postępu w resocjalizacji (tamże, s. 39).

To właśnie w systemie progresywnym oraz założeniach terapii behawioralnej należy doszukiwać się podłoża systemu ekonomii punktowej, na której współcześnie opiera się spora część pracy wychowawczo-resocjalizacyjnej w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych w Polsce. Zasadnicze założenia podejścia behawioralnego zostały przedstawione we wcześniejszej części artykułu, jednak wymagają one doprecyzowania poprzez ukazanie ich związku z praktyką resocjalizacyjną. Ogólnie rzecz ujmując, przed terapią behawioralną stawia się trzy zasadnicze cele resocjalizacyjne, mianowicie: wyrównywanie braków w zachowaniu, eliminowanie negatywnych cech zachowania oraz wzmocnienie kontroli własnego zachowania. Wszystkie z wymienionych elementów opierają się na pozbawieniu jednostki negatywnych form zachowania oraz dostarczania silnych wzmocnień pozytywnych cechom wartościowym społecznie (Pospiszyl, 1998, s. 44).

O ile w Europie i na świecie panorama zakładów resocjalizacyjnych jest dość różnicowana, o tyle w Polsce młodzieżowe ośrodki wychowawcze opierają się na założeniach ekonomii punktowej lub systemie, który **nie jest bliżej opisany**. Wspólnym ich elementem są też przepisy prawa – ustawy i rozporządzenia oraz standardy, które wyznaczają zakres ich funkcjonowania. W każdej jednak z takich placówek istnieje inny regulamin przyznawania punktów czy inny system czynności, które podlegają nagrodom i karom. Pozwala to uzyskać każdemu z zakładów dla nieletnich pewną niepowtarzalność, która wyraża się w sposobie kładzenia nacisków na poszczególne rodzaje zachowań, jak również na dobór odpowiednich wzmocnień (Pospiszyl, 1990, s. 118).

System ekonomii punktowej w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie

Wychowankowie, przebywając w ośrodku, korzystają z trzech poziomów (faz) praw, wymagań i odpowiedzialności, zależnie od postępów w procesie resocjalizacji, określanych co tydzień na podstawie zdobytych punktów z uwzględnieniem indywidualnych możliwości i stopnia zaangażowania w codzienne obowiązki. System faz jest jedną z podstawowych metod oddziaływania

resocjalizacyjno-wychowawczego na wychowanków, pozwala na ocenę stopnia przestrzegania przez nich regulaminu ośrodka oraz stosowanie nagród i kar.

Wychowanek w trakcie przebywania w ośrodku może przejść przez trzy główne fazy uspołecznienia, mianowicie: **faza 0 – Adaptacyjna** lub **Readaptacyjna**, **faza I – Nowicjusz**, **faza II – Domownik**. Wychowankowie swój pobyt w placówce rozpoczynają od fazy adaptacyjnej, aby potem stopniowo awansować do fazy I i II. W każdej kolejnej fazie zwiększa się liczba przywilejów, ale jednocześnie rośnie odpowiedzialność za własne czyny, co oznacza, że chłopcy mają więcej swobody, ale równocześnie częściej są wtedy w sytuacjach, w których muszą samodzielnie zdecydować, czy pozostają w zgodzie z ustalonymi zasadami. Stosowanie systemu, w perspektywie, ma przygotować wychowanków do powrotu do środowiska macierzystego, w którym będą musieli samodzielnie funkcjonować w roli ucznia, kolegi, syna czy obywatela. Zafunkcjonować po zinternalizowaniu wartości i szeregu zachowań, które nabyli w sytuacji ośrodkowej, stąd obok systemu punktowego tak ważnym elementem są „sytuacje uczące” w środowisku otwartym. Przechodzenie chłopców do fazy wyższej lub niższej (awans lub degradacja) uzależnione jest od zaliczenia cyklu kolejnych tygodni. Tydzień uznany jest za zaliczony, jeśli wychowanek zdobył odpowiednią ilość punktów w poszczególnych kategoriach. Punktowane są: zachowanie, nauka, dyżury, aktywność, udział w obowiązkowych kołach zainteresowań, udział w zajęciach terapeutycznych. Wychowankowie oceniani są dwa razy dziennie (punkty od -3 do +3, przy czym punkt zaliczeniowy to uzyskanie noty „0” z każdej punktowanej kategorii) – przed południem i wieczorem. W skali tygodnia wychowanek musi osiągnąć komplet punktów (w razie niepowodzenia tj. złamania regulaminu ma szansę odrobić stracone punkty).

Dla jaśniejszego zobrazowania poszczególnych faz uspołecznienia autorzy przedstawiają podstawowe założenia każdej fazy oraz sygnalizują jedynie szeroki wachlarz praw i obowiązków danej fazy.

W Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie w fazie „0” zostaje umieszczany nowy wychowanek, a także ten, który został zdegradowany z fazy wyższej. Wychowanek zdegradowany do fazy 0 świadomie narusza prawo, normy społeczno-moralne, zasady regulaminowe w ośrodku, jak i poza nim. Nie włącza się w proces resocjalizacji i odmawia współpracy z kadrą ośrodka. Zachowaniem swym narusza prawa i wolność innych. Wpływa demoralizująco na innych wychowanków. W związku z tym wymaga on powtórnej adaptacji w ośrodku. Wychowankowie w fazie 0 są objęci wzmoczoną opieką resocjalizacyjno-wychowawczą i specjalistyczną. Dla przykładu, wychowanek zdegradowany do fazy 0 ma prawo m.in. utrzymywać kontakt telefoniczny i osobisty (na terenie placówki) z najbliższą rodziną, ale nie ma prawa już do poru-

szania się samodzielnie po terenie ośrodka z wyjątkiem: wyjścia do szkoły, do stołówki, na koła zainteresowań i prac porządkowych (pod nadzorem wychowawcy) czy korzystać ze sprzętu audio-video itp. (play station, komputer, mp3, mp4 i inny drobny sprzęt multimedialny itp.).

Fazie karnej towarzyszy faza adaptacyjna, w której znajdują się nowo przybyli wychowankowie. Celem tej fazy jest poznanie przez wychowanka regulami- nu panującego w ośrodku, jak również integracja z pozostałymi chłopcami, poznanie wychowawców, planu dnia oraz reguł obowiązujących w szkole. W fazie adaptacyjnej wychowanek ma znacznie więcej praw niż w fazie karnej, przykła- dowo może oglądać telewizję do godziny 21.30, korzystać z zajęć świetlicowych w grupie czy otrzymywać nagrody rzeczowe. Nie ma jednak prawa do dyspono- wania prywatnymi pieniędzmi czy do odwiedzin osób trzecich (tylko najbliższej rodziny).

Kolejnym stopniem w systemie ośrodkowym jest faza I. Fazę nowicjusza osiąga wychowanek, który pozytywnie przeszedł adaptację lub readaptację (fazę 0) i spełnia następujące kryteria: nie dokonuje oddaleń i ucieczek z MOW, reali- zuje systematycznie obowiązek szkolny, uczestniczy w zajęciach nauki własnej, realizuje powierzone mu dyżury porządkowe, przestrzega ramowego rozkładu dnia, poprawnie odnosi się do kolegów, wychowawców i nauczycieli oraz pozo- stałych pracowników ośrodka, nie przejawia zachowań podkulturowych w żad- nym aspekcie, tzn. nie wprowadza zwyczajów podkulturowych nie prezentuje zachowań podkulturowych oraz nie używa języka związanego z tzw. drugim ży- ciem, nie przejawia agresji wobec innych wychowanków, dba o schludny wygląd i higienę osobistą, dba o mienie i sprzęt ośrodka, zachowuje abstynencję od alko- holu i środków psychoaktywnych, zna akty normatywne obowiązujące w ośrod- ku, regularnie i aktywnie uczestniczy w dwóch kołach zainteresowań. W związku z tak licznymi kryteriami wychowanek zyskuje również nieosiągalne wcześniej prawa m.in.: nagrody rzeczowe i dni nagrodowe, wyjeżdża na przepustki – Boże Narodzenie, Wielkanoc, jeden tydzień ferii zimowych, jeden miesiąc wakacji letnich oraz wymienionych w kalendarzu przepustek na dany rok szkolny. Jako nowicjusz wychowanek nie ma jednak dalej prawa do napisania wniosku do sądu o zmianę ośrodka wychowawczego i zakwalifikowanie go do innej formy opieki oraz wykonania prac zarobkowych na terenie ośrodka ani poza nim. Głównym celem tego etapu jest umocnienie decyzji o zmianie swojej postawy i wzbudzenie chęci do aktywnego włączenia się w życie ośrodka. Stopień II osiągają jedynie chłopcy aktywnie uczestniczący w życiu ośrodka.

Ostatnią i najwyższą zarazem fazą społecznienia jest tzw. Domownik. Wy- chowanek uzyskuje awans z fazy I do fazy II po czterech zaliczonych tygodniach, nie licząc tygodni poprawionych. Głównym celem tego etapu jest utrzymywanie

samokontroli wychowanków w sytuacjach braku bezpośredniego nadzoru wychowawców w ośrodku. W tym okresie wychowanek uzyskuje większą samodzielność i zaufanie wychowawców. Domownik nabywa wszystkie prawa wymienione w Regulaminie Wychowanka. Awans uzyskuje wychowanek, który spełnia następujące kryteria (biorąc pod uwagę wypełnienie kryteriów ze stopnia niższego): nie dokonuje oddaleń i ucieczek z MOW, realizuje systematycznie obowiązek szkolny i osiąga pozytywne wyniki w nauce, uczestniczy w zajęciach nauki własnej, realizuje powierzone mu dyżury porządkowe – nie wymaga nadzoru w tym zakresie, aktywnie realizuje IPE-T, angażuje się dobrowolnie w prace społeczne na rzecz ośrodka, uczestniczy aktywnie w życiu grupy – angażuje się w konkursy, apele, inscenizacje, zawody sportowe itp., pomaga kolegom w nauce, adaptacji do warunków placówki, pełni dodatkowe funkcje społeczne, aktywnie uczestniczy w terapii grupowej, korzysta z proponowanych specjalistycznych form pomocy. Wychowanek, będąc w tej fazie, ma prawo (oprócz praw z fazy I) do pozytywnego zaopiniowania wniosku do sądu o zmianę środka wychowawczego.

Sytuacja wychowanka w ośrodku jest dynamiczna, co oznacza, że może on cyklicznie awansować do kolejnej fazy uspołecznienia, ale i być zdegradowany do fazy niższej. Zmiana stopnia na wyższy może nastąpić najwcześniej: z fazy 0 po dwóch zaliczonych tygodniach (dla nowych wychowanków) lub po trzech zaliczonych tygodniach dla wychowanków zdegradowanych, z fazy I po czterech zaliczonych tygodniach. Zmiana stopnia na wyższy może nastąpić tylko o jeden stopień (także w przypadku zdegradowanych) po zaliczeniu liczby tygodni w internacie i w szkole. Wychowanek wszystkie tygodnie „niezaliczone” musi mieć poprawione w internacie i w szkole. Awansu na wyższy stopień uspołecznienia dokonuje dyrektor ośrodka. Kwalifikacja wychowanka do następnej fazy odbywa się na wniosek wychowanka do dyrektora ośrodka o udzielenie awansu. Wniosek musi posiadać akceptację wychowawcy – patrona, wychowawców grupy, wychowawcy klasy, psychologa, pedagoga, opiekunów dwóch kółek zainteresowań, terapeuty, bibliotekarza, z-cy dyrektora. Dyrektor po otrzymaniu wniosku i po analizie Karty Uspołecznienia Wychowanka w danej fazie podejmuje decyzję o awansie. Podstawą kwalifikacji na dany stopień uspołecznienia jest Karta Uspołecznienia Wychowanka, która składa się z arkuszy punktacji wychowanka w internacie i w szkole.

Dla przykładu, w Internacie wychowankowi przyznaje się punkty w skali od -3 do 3 w następujących kategoriach: nauka własna, dyżur porządkowy, zachowanie, aktywność, terapia. Punktacja jest ustalana dwa razy dziennie – przed wyjściem do szkoły i przed ciszą nocną, a w weekendy przed godziną 14.00 i przed ciszą nocną. Wyjściową liczbą punktów (przy zachowaniu nieodbiegającym od normy) jest 0 punktów. Ustalenie punktacji odbywa się na forum grupy, punk-

tacja musi być jawna, kryteria zrozumiałe dla wychowanków. Przyjęte jest, że ustalanie punktacji rozpoczyna się od samooceny, która musi być uzasadniona przez wychowanka i zaakceptowana przez grupę. Ostateczną decyzję o liczbie przyznanych punktów podejmuje wychowawca/nauczyciel. Punkty sumowane są w cyklu jednego tygodnia, licząc od poniedziałku do niedzieli. Podsumowanie punktów tygodniowych odbywa się w na zebraniu grupy w każdą niedzielę. Zaliczenie tygodnia (w celu uzyskania kolejnego stopnia awansu) wychowanek uzyskuje po osiągnięciu wymaganego tygodniowego poziomu liczby punktów w szkole i w internacie.

Degradacja wychowanka z danej fazy uspołecznienia następuje w przypadku rażącego naruszenia regulaminu ośrodka oraz sytuacji niebezpiecznych lub/i nagłych jak np. brak powrotu z przepustki, ucieczka z MOW, pobicie z uszkodzeniem ciała, wnoszenie i spożywanie na terenie MOW alkoholu, znęcanie się psychiczne nad kolegami. W wypadkach wymienionych powyżej degradacja następuje do fazy 0. Degradacja do fazy niższej lub zerowej może nastąpić również w wypadku innych niewłaściwych zachowań wychowanka – na wniosek wychowawcy patrona skierowanego do Dyrektora placówki.

Wychowanek w ciągu każdego tygodnia ma również szansę na poprawę swojego zachowania poprzez odrabianie ujemnych punktów. Wychowanek, który nie uzyskał poziomu „ok” (czyli 0 pkt). w którejkolwiek z ocenianych kategorii, ma obowiązek poprawienia – odrobienia tych punktów. Odrobienie ich może nastąpić tylko u wychowawcy/nauczyciela (lub za jego zgodą u innego wychowawcy), który przyznał mniejszą niż wymagana liczbę punktów. O sposobie odrobienia punktów decyduje wychowawca/nauczyciel. Odrobienie punktów w bieżącym tygodniu (do niedzieli) skutkuje zaliczeniem bieżącego tygodnia. W przypadku niezaliczenia tygodnia następne zaliczone tygodnie są zawieszane do czasu poprawienia tygodnia niezaliczonego.

Przedstawiony powyżej regulamin stanowi jedynie część/fragment całego systemu oddziaływań resocjalizacyjno-wychowawczych w Młodzieżowym Ośrodku Wychowawczym dla Chłopców w Krakowie. Należy podkreślić, że pochodnemu regulaminowi podlega również szkoła, do której uczęszczają chłopcy. Podczas zajęć dydaktycznych tak jak i w internacie obowiązują określone punkty, które w cotygodniowym podsumowaniu stanowią integralną całość.

Refleksje końcowe

Autorzy mają nadzieję, że przedstawiony w artykule system ekonomii punktowej w ośrodku krakowskim stanie się przyczynkiem do dyskusji praktyków

i teoretyków nad wychowaniem i resocjalizacją nieletnich w młodzieżowych ośrodkach wychowawczych. W odczuciu autorów istnieje potrzeba nieustannej ewaluacji oddziaływań wychowawczych ze względu na zmieniające się warunki społeczne, ale i samą młodzież. W opinii autorów system ekonomii punktowej jest najbardziej rozwijającym i socjalizującym niedostosowaną młodzież, jednak niedoskonałym i wymagającym ciągłej ewaluacji.

Bibliografia

- Czapów Cz. (1978). *Wychowanie resocjalizujące. Elementy metodyki i diagnostyki*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Konopczyński M. (2008). *Metody twórczej resocjalizacji. Teoria i praktyka wychowawcza*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Konopnicki J. (1971). *Niedostosowanie społeczne*. Warszawa: Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Paszkiewicz A. (2012). *Problemy uczniów niedostosowanych społecznie. Analiza historii życia pensjonariuszy Młodzieżowego Ośrodka Wychowawczego*. Warszawa: Wydawnictwo Difin SA.
- Pospiszyl K. (1990). *Resocjalizacja nieletnich. Doświadczenie i koncepcje*. Warszawa: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Pospiszyl K. (1998). *Resocjalizacja. Teoretyczne podstawy oraz przykłady programów oddziaływań*. Warszawa: Wydawnictwo Akademickie „Żak”.
- Pytka L. (2001). *Pedagogika resocjalizacyjna. Wybrane zagadnienia teoretyczne, diagnostyczne i metodyczne*. Warszawa: Wydawnictwo Akademii Pedagogiki Specjalnej.
- Rozporządzenie Ministra Edukacji Narodowej z dnia 12 maja 2011 roku w sprawie rodzajów i szczegółowych zasad działania placówek publicznych, warunków pobytu dzieci i młodzieży w tych placówkach oraz wysokości i zasad odpłatności wnoszonej przez rodziców za pobyt ich dzieci w tych placówkach (Dz.U. 2011 nr 109 poz. 631).
- Strykowska J. (2005). *Niedostosowanie społeczne dzieci w wieku szkolnym. Problemy, diagnoza, profilaktyka*. Gniezno: Gnieźnieńska Wyższa Szkoła Humanistyczno-Menedżerska MILENIUM.
- Wysocka E. (2008). *Diagnoza w resocjalizacji. Obszary problemowe i modele rozwiązań w ujęciu psychopedagogicznym*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Urban B., Stanik J.M. (2008). *Resocjalizacja*. Tom 1. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Ustawa z dnia 26 października 1982 roku o postępowaniu w sprawach nieletnich (Dz.U. 1982 nr 35 poz. 228).